

László Tamás – Stefkovics Ádám –
Szujó Flórián Zoltán
*Érzelmi politikai polarizáció
a koronavírus-járvány idején
Magyarországon*

Bevezetés

A közélet átpolitizáltsága, a közbeszéd eldurvulása, a társadalom politikai megosztottsága mind társadalomkritikaként, mind az elitek bírálataként egyre gyakrabban megjelenő probléma világszerte. Ugyanakkor a vélemények polarizáltsága önmagában nem feltétlenül negatív jelenség, sőt bizonyos mértékű polarizáció éppen az egészséges, plurális demokráciák tipikus jellemzője, és növelheti a választási részvételt.¹ A polarizáció szélsőséges eseteit azonban káros jelenségként értelmezi a szakirodalom, mivel az erőteljes megosztottság a társadalmat olyan széttartó blokkokra, buborékokra szakítja, amelyek egyáltalán nem, vagy csak alig képesek egymással interakcióba lépni, márpedig a vita és a párbeszéd a demokráciák fontos alappillére.² A szélsőséges polarizációnak akár olyan negatív következményei is lehetnek, mint a gazdasági teljesítmény romlása.³

¹ Patkós 2017a.

² Iyengar et al. 2019.

³ Patkós 2017b. A szerző 122 ország adatait vizsgálva találta azt, hogy a pártos polarizáció negatív gazdasági hatásokkal jár. Az oksági mechanizmusok tesztelésére nem volt alkalmas az általa használt módszer, azonban az elméleti szakirodalom alapján számos tényezőt kiemelt, amely az általa kimutatott gyengébb gazdasági teljesítményt okozhatja. A leggyakrabban említett tényező, hogy a pártos polarizáció kedvezőtlen a szavazók elszámoltatási képességére, ami a jó kormányzást ösztönözné. Továbbá a pártok között fennálló ellentét lassíthatja a döntéshozatalt, illetve egyes csoportoknál a saját érdekeik előtérbe helyezésével járhat a döntések meghozatala során. Amennyiben ezek a megosztottságok gazdasági szereplőkre is

Azokban a pártrendszerekben, ahol lényegében – szinte bebetonozott módon – két politikai tömb vetélkedik egymással, a politikai polarizáció jelensége jóformán „előre kódoltan” jelen van. Ebben az esetben ugyanis – a realitásokat tekintve – a közéletet befolyásolni kívánó állampolgár véleménye tulajdonképpen egy dichotómiákra, ellenpontokra épülő választási rendszerbe és politikai nyilvánosságba csatornázódik be. Erre jó példa az Egyesült Államok, ahol az adatok ráadásul azt mutatják, hogy az úgynevezett érzelmi polarizáció – azaz a választók saját pártjukhoz való érzelmi kötődése és a más pártokkal szemben tanúsított érzései közötti különbség – a kilencvenes évek óta folyamatosan nő.⁴ Hogy ennek nem szükségszerűen kell így lennie, azt jól mutatja, hogy egyes nyugat-európai országokban sokkal tagoltabb a politikai térkép – a választásokon induló erők az elért eredményektől, politikai alkuktól, aktuális érdekektől függően más és más összetételű, hol ideiglenes, hol tartósabb szövetségeket, koalíciókat kötnek egymással. Ez a döntéshozatal hatékonysága vagy a politikai élet mechanizmusainak átláthatósága szempontjából nem feltétlenül jobb, de azt megmutatja, hogy az egymással való éles szembenállásra épülő politikai viszonyok *nem feltétlenül determináltak*. Boxell és munkatársainak (2020) tizenkét OECD-országra kiterjedő elemzése azt mutatta, hogy messze az Egyesült Államokban nőtt a legerősebben az érzelmi polarizáció, míg öt, jellemzően többpártrendszerű politikai környezetben csak enyhén nőtt,⁵ és hat országban csökkent.⁶ A Policy Solutions friss adatai alapján az érzelmi polarizáció mértéke Magyarországon alacsonyabb, mint az Egyesült Államokban,⁷ igaz, a pártos vagy ideológiai alapú polarizáció európai viszonylatban Magyarországon az egyik legmagasabb.⁸ Ugyanakkor az ideológiai polarizáció 2010 és 2022 között csökkent.⁹

átterjednek, az a korrupcióra lehetőséget adó törvénykezést segítheti elő, ami kiszámíthatatlan gazdasági környezetet és így a befektetési kedv csökkenését eredményezheti.

⁴ Iyengar et al. 2019. Valójában a saját párt iránti érzések viszonylag stabilak, azonban az ellentábor iránti negatív érzések folyamatosan erősödnek. Ennek egy lehetséges magyarázata, hogy a mind nagyobb „médiázajban”, információs tömegben az ingerküszöb elérése érdekében a politikai verseny szereplői számára egyre inkább az érzelmi töltettel bíró, nem tárgyyszerű kommunikációs formulák tűnnek (költség)hatékonyak – így a politikai kommunikáció fókuszsa a politikai programokról áthelyeződik az ellenségképekre és morális felháborodásra épülő identitáspolitikákra.

⁵ Dánia, Franciaország, Kanada, Svájc és Új-Zéland.

⁶ Ausztrália, Japán, Nagy-Britannia, Németország, Norvégia és Svédország.

⁷ Policy Solutions 2022.

⁸ Patkós 2017a, 2019.

⁹ Policy Solutions 2022.

A koronavírus-járvány okozta globális válság egy olyan környezetet teremtett, amely kedvez a szélsőséges vélemények, összeesküvés-elméletek terjedésének – így reálisnak tekinthetjük, tekinthettük annak lehetőségét (és veszélyét), hogy a politikai színtér kiélezett küzdelmeit sem hagyja, hagyta hidegen a járványhelyzet „forró témája”, amely a média érdeklődését és a közfigyelmet talán korábban soha nem tapasztalt mértékben uralta a mögöttünk álló időszakban. Az elmúlt néhány évben azt láthatuk, hogy sok országban, így Magyarországon is gyorsan átpolitizálódtak a vírushelyzetre adott reakciók, a védekezési mechanizmusok, az oltás kérdése, ami a politikai blokkok további eltávolodásához is vezethetett. A pandémia ugyanakkor a társadalmi szolidaritást is erősítette,¹⁰ amely éppen a politikai korlátok lebontását eredményezhette. Tanulmányunkban azt a kérdést vizsgáljuk, hogy milyen egyéni tényezők erősítik vagy gyengítik az érzelmi politikai polarizációt Magyarországon egy egészségügyi válság idején. Elemzésünk az általánosabb tényezők hatásainak felrajzolása mellett elsősorban arra fókuszál, hogy a koronavírus-járványra adott egyéni reakciók inkább elválasztották egymástól az egyéneket politikailag, vagy inkább közelebb hozták őket.

Az érzelmi polarizáció szakirodalma és mérése

Pártállás és érzelmi polarizáció

A saját párthoz való kötődés (*pártállás*) nemcsak a demokratikus választások során szavazatban realizálódó véleménynyilvánítás, de egyúttal identitásfunkcióval¹¹ is bír, ami nagy hatással van arra, hogy a választó

¹⁰ Feischmidt 2021; Grajczjár–Pauló 2021.

¹¹ A politika és a politikai kommunikáció diszkurzív jellegének meghatározó voltát helyezi előtérbe az úgynevezett „üres jelölő” fogalma, amely rámutat arra a jelenségre, hogy a posztmodern beszédtérben a jelölt és a jelölő viszonya mindinkább elszakad egymástól – ilyen körülmények között a nyilvánosságban visszatérően tematizált kulcsfogalmak könnyen válhatnak olyan „hívószavakká”, melyeknek nem elsősorban a jelentésük a lényeges, hanem egyre inkább az identitás meghatározásában, a társadalmi viszonyok közötti pozicionálásban játszanak fontos szerepet (Laclau–Mouffe 1991; Máté-Tóth 2011). Olyan közéleti viszonyok között, ahol ez a mechanizmus egyre nagyobb teret nyer, kevésbé van szükség ideológiák (koherens eszmerendszerek) ismeretére (főként azok gyakorlatba való átültetésére), vagy beszédaktusokon túlmutató cselekvésekre annak érdekében, hogy a diskurzusban részt vevő ágensek hatást fejthessenek ki közvetlen környezetükre vagy akár a tágabb érte-

miként viszonyul a politikai rendszerhez. Az emberek jellemzően azokat a pártokat támogatják, melyek az általuk preferált politikát képviselik, olyan döntéseket hoznak (vagy ígérnek), amelyek az adott szavazó – és azon társadalmi csoportok, amelyeknek tagja – értékeivel, illetve érdekeivel egybeesnek. Ezt a racionális választáson alapuló pártállást egészíti, egészítheti, válthatja ki az *érzelmi alapú pártállás*, amely mögött – ideáltipikusan – nem instrumentális okok, érdekviszonyok állnak, és nem feltétlenül fejeződik ki szavazat képében, hanem egyfajta „öncélként”, önértékű cselekvésként jelenik meg magának a párt sikerének az előmozdítása.¹²

Az *érzelmi (politikai) polarizáció* megmutatja, hogy az állampolgárok milyen mértékben érznek szimpátiát a „saját”, hozzájuk közel álló párt(ok), illetve a szimpátiájukon kívül eső párt(ok) iránt, pontosabban, hogy e két viszonyulás milyen mértékben polarizált.¹³ Az „érzelmileg polarizált” választók erősen kedvelnek egyes pártokat, más pártokat pedig egyáltalán nem kedvelnek, sőt, adott esetben kifejezetten elutasítanak.¹⁴

Az adott párthoz való érzelmi kötődés meghatározó *a politikai valóság észlelése szempontjából*;¹⁵ hatása van arra, hogy az egyén mit gondol a pártok eszmeiségéről, illetve a politikai versenyről. Ward és Tavits tanulmánya, mely 34 országban 43 politikai választást vizsgált meg, szilárdan

lemben vett társadalmi valóságra. Ellenben megnő az identitásfelmutatással összeszövődő nyilvános kommunikációk jelentősége, hiszen a témákról való beszéd és a politikai aktorokra irányuló szimpátia/antipátia kifejezése önértékkel bír, legitim kommunikációnak számít az új média kulturális közege által eleve támogatott aktivitás és érületi, érzelmi színezetű véleménynyilvánítás. Magyarországi, 2019-ben felvett adatok szerint az internethasználat a tartalommegosztási és véleménynyilvánítási aspektus okán egyértelműen leginkább a „baby boomer” generáció számára fontos, míg a fiatal felnőttek körében sokkal csekélyebb a jelentősége (László 2021). Mint jelen elemzés eredményeinél látni fogjuk, az idősebb nemzedékek körében az affektív politikai polarizáció esetében is relatíve nagy érintettség figyelhető meg – mindenekelőtt a politikai ellenoldal nagyobb elutasítottságára visszavezethetően. Az összefüggés lehetséges részmagyarázatoként adódik a következtetés, hogy az idősebbek hagyományosan nagyobb arányú választási részvétele – aminek túloldalán a fiatalok Magyarországon különösen alacsony szintű politika iránti érdeklődése és szavazási hajlandósága található (vö. Kadlót 2016) – mögött az általánosan politika (és politikusok) iránti alacsony bizalmat (vö. Ipsos 2021) ellensúlyozni képes negatív motiváció (a „saját” párt alternatíváiként induló más formációk) különös szerepet játszik. Mindennek racionális alapját jelentheti a több évtizedre visszanyúló politikai emlékezet, amely viszonylag új keletű demokráciák esetében történelmi sérelmek, *szedett kollektív identitások* talaján állhat (vö. Máté-Tóth–Balassa 2022; Kollár–László 2022).

¹² Ward–Tavits 2019, 8.

¹³ Wagner 2021, 1.

¹⁴ Ward–Tavits 2019, 1.

¹⁵ Uo. 8.

alátámasztotta, hogy a szavazók pártokhoz való érzelmi kötődéseik – legyenek akár pozitívak, akár negatívak – függvényében a pártok ideológiai álláspontját hol mérsékeltébbnek, hol szélsőségesebbnek érzékelik.¹⁶ Sajátos jellemzőjük az érzelmileg polarizált választóknak, hogy nagyobb eséllyel tekintik a politikát nagy tétű küzdelemnek, mint azok, akik gyengébb érzelmi szálak mentén viszonyulnak a politikum aktoraihoz.¹⁷

Az Egyesült Államokból, Nagy-Britanniából, Belgiumból és Spanyolországból származó adatok egyaránt azt mutatják, hogy a pártokhoz szorosan kötődő választók olyan mértékben elutasítják saját pártjuk politikai ellenfeleit, ami meghaladja az eltérő nyelvi, vallási, etnikai vagy regionális csoportokkal szembeni averzióik mértékét.¹⁸ Vagyis a *politikai törésvonal* ilyen értelemben mélyebb, mint sok, „hagyományos” előítélet.

A felelős kormányzás, illetve a demokratikus verseny szempontjából – egyes elemzők szerint – káros hatása lehet az érzelmi polarizáltságnak. Az ilyen választók ugyanis affektív kötődésük miatt elsősorban pártjuk politikai versenyben való sikerességének növelésében motiváltak, így kevésbé hajlamosak számonkérni „saját” pártjukon a politikai teljesítmény hiányosságait, illetve kevésbé hajlandók egy esetleges választási vereséget – legitim eredményként – elfogadni.¹⁹

Magyarországon az érzelmi polarizáció témájában a legjelentősebb aktuális kutatást a Policy Solutions készítette. Két adatfelvétel során (az első 2021 áprilisában volt, a második 2022 április–májusában) azt vizsgálták az Egyesült Államokban kifejlesztett „érzelmi hőmérő” módszerével, hogy érzelmileg mennyire polarizált a magyar társadalom. Ez a mérőeszköz eredetileg az USA kétpártrendszerére lett kidolgozva, ezért a két nagy (fideszes és ellenzéki) tömböt vizsgálták vele. Az eredmények azt mutatják, hogy a két tábor szavazói között kölcsönös ellenszenv áll fenn, azonban a kormánypárti szavazók esetében ez némileg gyengébb a másik tábor irányába, mint az ellenzéki szavazók részéről. Megfigyelhető volt, hogy az első (választások előtti) adatfelvételhez képest a második (választások utáni) idejére csökkent a táborok közötti ellenszenv (ezt a kutatók az „érzelmeikkel túlfűtött választási kampány” lecsengésével magyarázzák).²⁰ Kutatásuk eredményeit összevetették a 2020-as amerikai adatokkal,

¹⁶ Uo. 1.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Westwood et al. 2018, 1.

¹⁹ Ward–Tavits 2019, 8.

²⁰ Policy Solutions 2022, 6.

amiből azt a következtetést vonták le, hogy az amerikai társadalomhoz képest kevésbé polarizált a magyar társadalom. Az első adatfelvétellel összevetve a két ország választói között nem volt jelentős különbség abban, hogy a saját táboruk irányába mennyire mutatnak pozitív érzéseket (70 pont körüli érték), abban viszont igen, hogy az amerikai választók jobban elhidegültek (20 pont) az ellentábortól, mint a magyar választók (28 pont). Ezek az adatok azt mutatják, hogy az érzelmi polarizáció mértéke Magyarországon már ekkor is mintegy 10 ponttal alacsonyabb volt (41 pont), mint az Egyesült Államokban (51 pont). A második adatfelvételhez viszonyítva pedig ennél is jelentősebb különbség (16 pont) mutatkozik a két ország között.²¹

Az érzelmi polarizáció politikai és szociológiai háttere

A politikai táborok közötti ellenszenv nem általános jellemzője a demokráciáknak, bizonyos körülmények között felélénkül, más körülmények között azonban visszaszorul. Az érzelmi polarizáció változását mikro- és makroszintű tényezők is befolyásolhatják.²² A véleményalkotás folyamatára hatással lehetnek például gazdasági válságok (és hozzájuk kapcsolódóan a gazdasági és politikai szereplők között felelősök megalapozott keresése, de akár a bűnbakképzés jelensége), ugyanakkor magánéleti történések (például politikai témák kapcsán elfajuló viták egy ünnepi asztalnál) is.

Rogowski és Sutherland kutatása szerint az állampolgárok fokozott érzelmi polarizációja figyelhető meg *ideológiai* eltérések esetén.²³ Amerikai állampolgárokon, országosan reprezentatív mintán elvégzett felmérésük eredményei azt mutatják, hogy minél nagyobb mértékű a politikai személyiségek közötti ideológiai különbözőség, annál inkább polarizált a pártok, pártcsoportok affektív értékelése.²⁴ Hasonló ideológiát képviselő tisztviselőket és jelölteket hasonlóképp értékelnek a választadók, azonban minél jelentősebb ideológiai eltérés van közöttük, annál jobban külön-

²¹ Uo.

²² Harteveld 2021, 1.

²³ Rogowski–Sutherland 2015.

²⁴ Uo. 485.

bözik a hozzájuk kapcsolódó attitűd is.²⁵ Ezek az eltérések különösen nagyok azon szavazók esetében, akik magasabb szintű politika iránti érdeklődéssel jellemezhetők.²⁶

Harteveld 40 ország 119 politikai választását összehasonlítva arra a következtetésre jutott, hogy jószerivel világszinten érvényesül az a mechanizmus, miszerint az érzelmi polarizáció erősebb, ha a politikai megosztottságot megalapozzák a politikum világán túlmutató, sokkal inkább szociológiai jellegű (például regionális, vallási, iskolázottsági) különbségek is.²⁷ Egy hollandiai panelvizsgálatból származó adatokból azt is kimutatta, hogy azok a szavazók, akik jobban illeszkednek pártjuk támogatói körének társadalmi-demográfiai profiljához, hajlamosabbak erős érzelmi kötődésre az adott párthoz.²⁸ Ez arra utal, hogy az érzelmi polarizáció részben a politikán kívül álló, szociológiai természetű feszültségeknek az eredője is.²⁹

A Policy Solutions kutatása azt is vizsgálta, hogy mi befolyásolja az érzelmi polarizációt Magyarországon. A regressziós modellekből az derült ki, hogy az érzelmi polarizáció valószínűségét növeli, ha a válaszadó baloldali, avagy jobboldali (a centristákkal szemben), ha érdeklődik a politika iránt, az ötvenes éveiben jár, fővárosi, avagy kisvárosban él. A szerzők a Covid19 kapcsán is találtak egy szignifikáns összefüggést: az oltottakra kevésbé volt jellemző, hogy nagy társadalmi távolságot érezzenek a politikai ellenoldallal szemben.

Érzelmi polarizáció a koronavírus-járvány kapcsán

Egy, az Amerikai Egyesült Államokban végzett kutatás eredményei szerint kapcsolat található az érzelmi polarizálódás és a Covid19-járványhoz való viszonyulás között. Ennek hátterében az áll, hogy az Egyesült Államokban jelentős különbségek mutatkoznak a tekintetben, hogy a meghatározó politikai szereplők milyen válaszokat adtak a járványra. A demokrata elitek eleinte sokkal inkább hangsúlyozták a vírus veszélyeit és az

²⁵ Uo. 504.

²⁶ Uo. 485.

²⁷ Harteveld 2021, 1, 8.

²⁸ Uo. 1.

²⁹ Uo. 8.

azzal szembeni védekezés fontosságát, míg a republikánus elnök, Donald Trump és más republikánus tisztségviselők retorikájukban inkább próbálták mérsékelt jelentőségüként bemutatni a vírus okozta problémát. Ez a megosztottság kapcsolatban áll a pártállásbeli megosztottsággal, ami abban nyilvánul meg, hogy a másik oldallal szembeni ellenérzések nagyobb mértékével együtt jár az is, hogy a republikánusok kevésbé aggodnak a járvány miatt és kisebb mértékben támogatják a Covid19 társadalmi hatásainak enyhítését célzó politikákat.³⁰ Később, ahogy Trump és a republikánus párteltek a maszkviselés kérdésében elkezdtek a demokrata állásponthoz közelíteni, a közvéleményben is kimutathatóvá vált a párthoz tartozás szerinti különbség csökkenése (a maszkhasználat republikánusok körében való elfogadottabbá válásának köszönhetően).³¹

Magyarországon a Mi Hazánk Mozgalom volt az a párt, amelyik leginkább explicit módon tette országgyűlési választási kampánya központi elemévé a koronavírus-járványra és annak kezelésére vonatkozó álláspontját, kínálatát. Választási programjuk (Virradat Program Magyarország felvirágoztatására) külön fejezetet szentelt az „új Covid-világrend elleni harcnak”, de a választópolgárok által látott politikai kommunikációs kreatívok is „Covid-diktatúrát” emlegettek. A koronavírus-járvány kezelését illetően a kormányzó pártszövetség és az ellenzéki pártok között magától értetődő aszimmetria volt felfedezhető. A kormányzati kommunikáció csökkenthette a járvány veszélyeinek és ártalmainak hangsúlyozását (amennyire ezt a globális médiakörnyezet és a tényleges egészségügyi helyzet megengedte), valamint éppen ellenkezőleg, ráirányíthatta a figyelmet a védekezés fontosságára (politikai haszon szempontjából az erőfeszítések eredményességében bízva). Az ellenzéki oldal helyzete, szerepválasztási lehetőségei kevésbé voltak ambivalensek: választhatta, hogy maga is a védekezés fontosságára hívja fel a lakosság figyelmét (ezáltal konstruktív képet mutat), illetőleg hogy az Orbán-kormány által alkalmazott módszereket bírálja (mintegy kritikát gyakorolva és adott esetben kormányzati alternatívát felmutatva).

A koronavírus-járványról szóló magyarországi politikai kommunikációt kvantitatív és kvalitatív tartalomelemzési módszerek segítségével³² is megvizsgálták – igaz, leginkább internetes tartalmakra, azon belül is a Facebook közösségi platformon megjelenő forrásokra alapozva.

³⁰ Druckman et al. 2020, 35.

³¹ Uo. 36.

³² Szabó 2022.

Az elemzések ugyan kizárólag 2020-ból származó adatokkal dolgoztak (tehát Márki-Zay Péter és a Mi Hazánk Mozgalom választási hajrában mutatott tevékenysége értelemszerűen lényegében az idézett tanulmányok látókörén kívül esik), mégis mutatnak fontos tendenciákat a hazai affektív politikai polarizáció vonatkozásában, hiszen központi fogalmuk az úgynevezett érzelemmenedzserek (itt politikai aktorok, főleg pártelnökök és az online média ágensei) által gyakorolt „érzelemszabályozás”. A tanulmánykötetben megjelenő megközelítések közös nevezője, hogy a politikai kommunikáció elemeit az alapján vizsgálják, hogy milyen érzelmeket mutatnak, de még inkább, hogy milyen érzelmi reakciókat „ajánlanak” szimpatizánsaiknak, illetve a potenciális választóknak.³³

A tanulmányok szerzői a következőkre jutottak. Elemzéseikben többek között megállapították, hogy a „járványpolitizálás” tekintetében Orbán Viktor – a vizsgált korpusz alapján – nemcsak az aggodalom, de a (nemzeti) büszkeség érzését is fel tudta kínálni követőinek. Emellett tetterre kész, a válságra aktivitással válaszoló vezetőként jelent meg a közösségi médiában.³⁴ Az ellenzéki vezetők ezzel szemben (2020-ban) a kormánnyal létrehozandó konszenzus lehetőségét rövid úton elvetették, kommunikációjuk is konfrontatívabbá, kritikussá vált, a különösen a 2020. március 30-án elfogadott új jogszabályi környezettel összefüggésben. A felkínált érzelmek közül ellenzéki oldalon egyértelműen az aggodalom a domináns, esetükben azonban annak tárgya nem pusztán és főként nem is a vírus, hanem a kormány járványkezelése.³⁵

Összességében az országgyűlési választási kampány – meglátásunk szerint – többnyire megmaradt a 2020-as év során kijelölődött keretben: a kormányoldal a védekezés sikereire és az emiatti büszkeségre koncentrált, míg az ellenzék egyre inkább a bajok okozójaként, sőt súlyosbítójaként tekintett a kormányzó erőre és mutatta be azt. Habár a témák az idő előrehaladtával fokozatosan eltolódtak, és a kampányhajrában már inkább az orosz–ukrán konfliktus került előtérbe (már a járvány második hullámában is erőteljesen jelentek meg alternatív témák a nyilvánosság politikai napirendjén³⁶), a rendelkezésre álló magyarországi adatok és a közéleti hírek ismerete alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a járvánnyal összefüggő politikai kommunikációban minden szereplő

³³ Vö. Szabó–Kiss 2022, 7–22.

³⁴ Szabó–Farkas 2022, 23–38.

³⁵ Kiss 2022, 39–55.

³⁶ Farkas 2022, 56–81.

hangsúlyosan élt az érzelmi töltetű kommunikáció alkalmazásával (a Mi Hazánk Mozgalom egészen a kampányhajrában is, amikor mások már inkább a szomszéd országban zajló fegyveres összecsapásokról beszéltek). Az affektív politikai polarizáció szempontjából azt feltételezhetjük, hogy a koronavírus ügyéhez való viszonyulás összefügg az érzelmi polarizációval, hiszen a téma rövid idő alatt erősen átpolitizálódott, és a pártok pozíciói viszonylag egyértelműek voltak. Általánosságban azt feltételezzük, hogy a koronavírusról való félelem nagyobb érzelmi polarizáltságot jelez elő.

Az adatok forrása és a kutatás módszertana

Adataink a Századvég Európa Projektjének legfrissebb, első 2022-es hullámából származnak. A kutatás összesen harmincezer európai megkérdezésre terjedt ki, harminc európai országban, telefonos (CATI³⁷) módszerrel, 2022. január és március között. Elemzésünkben csak a Magyarországon felvett adatokat használjuk. A magyarországi minta ezer főt számlált, amely nem, életkori csoportok, a legmagasabb befejezett iskolai végzettség és a lakhely településtípusa mentén reprezentatívnak tekinthető a 18 éves vagy idősebb magyar lakosságra nézve. Annak érdekében, hogy a minta az alapvető demográfiai változókra vonatkozóan pontosan leképezze a populációs arányokat, iteratív súlyozással korrigáltuk az adatokat. A kérdőív kitöltése húsz percet vett igénybe, a kérdések számos közéleti témát érintettek.

Az elemzés kulcsfogalma az érzelmi polarizáció, amelynek mérésére a *Comparative Study of Electoral Systems* (CSES) című kutatás kérdésblokkját használtuk. A válaszadóknak a Fidesz–KDNP-ről, az Ellenzéki Összefogásról,³⁸ a Mi Hazánk Mozgalomról és a Magyar Kétfarkú Kutya Pártról

³⁷ Computer Assisted Telephone Interviewing.

³⁸ Mint ahogy azzal a magyar politikai helyzetet ismerő olvasók tisztában vannak, az Ellenzéki Összefogás nem egy párt, hanem egy szövetség, amelyet több ellenzéki párt kötött a 2022-es országgyűlési választásokat megelőzően. Azért nem kérdeztünk rá egyesével az összefogás pártjaira, mert a választásokon együtt indultak a pártok, így realisztikusabbnak éreztük arra a pártszövetségre rákérdezni, amelyre ténylegesen szavazhattak is a választók 2022. április 3-án. Az elemzésben mindazonáltal emiatt nem állt módunkban differenciálni az összefogás pártjai között.

(MKKP) kellett kifejezniük, hogy mennyire kedvelik.³⁹ A skálát „érzelmi hőmérőnek” is szokás nevezni.⁴⁰

Ebből a kérdésblokkból három mérőszám is kinyerhető. Az egyik a *saját párt*, a másik az *ellentábor iránti érzések*, valamint az érzelmi polarizáció. Ugyanakkor az *érzelmi polarizáció* számítására számos módszer létezik. Jelen elemzésben a „kedvel–nem kedvel” típusú érzelmi polarizációs index számítását alkalmaztuk, amely talán a legelterjedtebb a szakirodalomban. Ennek lényege, hogy az érzelmi polarizáció mértéke a saját párt megítélése és a saját párton kívül eső pártok megítélése közötti különbségtől függ. Kétpárti politikai rendszerekben (mint amilyen például az Egyesült Államok) ennek számítása meglehetősen egyszerű, többpárti rendszerekben azonban nagyobb kihívással jár.⁴¹ A problémát az jelenti, hogy minél több párt szerepel a politikai palettán, annál komplexebb és heterogénebb az egyének érzelmi polarizációja.⁴² A hagyományos megközelítés (egyszerű kivonás a saját és az egyéb pártok megítélése között) nem tudja kezelni azokat az eseteket, ahol nincs egy egyértelmű kedvenc pártja az egyéneknek, mert például több párthoz is közel érzi magát. Ez az amerikai, kétpárti rendszerben meglehetősen ritka, ám többpárti rendszerekben könnyen elképzelhető. Az egyszerű kivonás azonos súlyt rendel minden párthoz, vagyis nem veszi figyelembe a polarizáció *szerkezetét*. A többpárti rendszerek komplexitásának megragadására Wagner távolságra vonatkozó megközelítését követtük, amelyet az alábbi képlet mutat be.⁴³

$$\text{Érzelmi polarizáció}_i = \sqrt{\frac{\sum_{p=1}^P w_p (\text{Érzés}_{ip} - \text{Érzés}_{\max,i})^2}{n_p - 1}}$$

ahol p a párt, i a válaszadó, w_p az adott párt súlya,⁴⁴ Érzés_{ip} az egy adott párthoz tartozó érzés, $\text{Érzés}_{\max,i}$ a legmagasabbra értékelt párt(ok)hoz

³⁹ A pontos kérdés: „Most azt szeretnénk megtudni, hogy mit gondol a politikai pártokról. Kérem, értékelje őket egy 0–10-ig tartó skálán!” 0 – Nagyon nem kedveli, 10 – Nagyon kedveli.

⁴⁰ Iyengar et al. 2019.

⁴¹ Reiljan 2020; Westwood et al. 2018; Ward–Tavits 2019; Gidron et al. 2019; Wagner 2021.

⁴² Wagner 2021.

⁴³ Uo.

⁴⁴ A súlyokat ugyanezen felmérésből nyertük ki. A kutatás rákérdezett arra, hogy hogyan szavaznának a válaszadók egy most vasárnap tartott szavazáson. A pártok súlyait az érvényes válaszokból kalkuláltuk. Alternatívaként a választási eredményekből / parlamenti mandátumarányokból is lehetett volna súlyokat számolni, ám ezt a stratégiát követve négyből két pártra vonatkozóan nem lettek volna adataink.

(saját párt[ok]hoz) tartozó érték, n_p pedig a pártok száma. Az érzelmi polarizációs index tehát a saját párt(ok)ra vonatkozó érzés és a többi pártra vonatkozó érzés súlyozott átlagos különbsége. Minimuma 0, ami abban az esetben fordul elő, ha a válaszadó minden párttal szemben azonos érzéseket táplál. Maximuma 10, amely esetben a válaszadó egy pártot 10-esre értékeli, míg az összes többit 0-ra. A súlyozást azért tartottuk fontosnak, mert úgy véljük, nem mindegy, milyen pártokkal szemben vannak pozitív vagy negatív érzései a válaszadónak. Súlyozás nélkül hasonlóan polarizálnak tekintenénk azt a válaszadót, aki nagyon kedveli a Fidesz–KDNP-t, és nagyon nem kedveli az Ellenzéki Összefogást, míg azt a válaszadót, aki előbbi kettővel szemben hasonló pozitív érzéseket táplál, de nagyon nem kedveli az MKKP-t. A súlyozás ezt úgy korrigálja, hogy a nagyobb pártokkal számított különbségeknek nagyobb súlyt ad. Fontos, hogy ez a megközelítés megengedi azt, hogy több párt is legyen „saját párt”, szemben azokkal a megközelítésekkel, amelyek pártpreferencia alapján számítják az érzelmi polarizációt. Ez utóbbi megközelítés hátránya, hogy csak a szilárd pártpreferenciával rendelkezőkről ad információt. A mi számításunk egy jóval tágabb populációra terjedt ki. Az indexet minden olyan esetben kiszámítottuk, ahol legalább két pártot értékelt a válaszadó. A saját pártra vonatkoztatott érzést a négy változó maximumával, az ellentáborra vonatkoztatott érzést pedig a változók minimumával azonosítottuk.

Célunk az érzelmi polarizáció, a saját pártra és az ellentáborra vonatkozó érzések becslése volt, amelyek tehát 0-tól 10-ig tartó skálán mozogtak. Mivel a függő változók mögött komplex hatásstruktúrát feltételeztünk, SEM-modelleket alkalmaztunk.^{45,46} A modellek egyaránt tartalmaztak faktormodelleket és útmodellt (lásd 1. ábra). A modell elsőként azokra a politikai szociológiai szakirodalomban leggyakrabban tárgyalt szociodemográfiai változókra épít, amelyekről tudjuk, hogy összefügghetnek a politikai attitűdökkel.⁴⁷ Ezek a nem, az életkor, az iskolai végzettség, a településtípus és a vallásosság voltak. Mivel ezek a változók közvetlenül és a politikai attitűdön keresztül is befolyásolhatják a politikai polarizációt, az útmodellbe két politikai változót vontunk be úgy, hogy ezek függő és független változókként

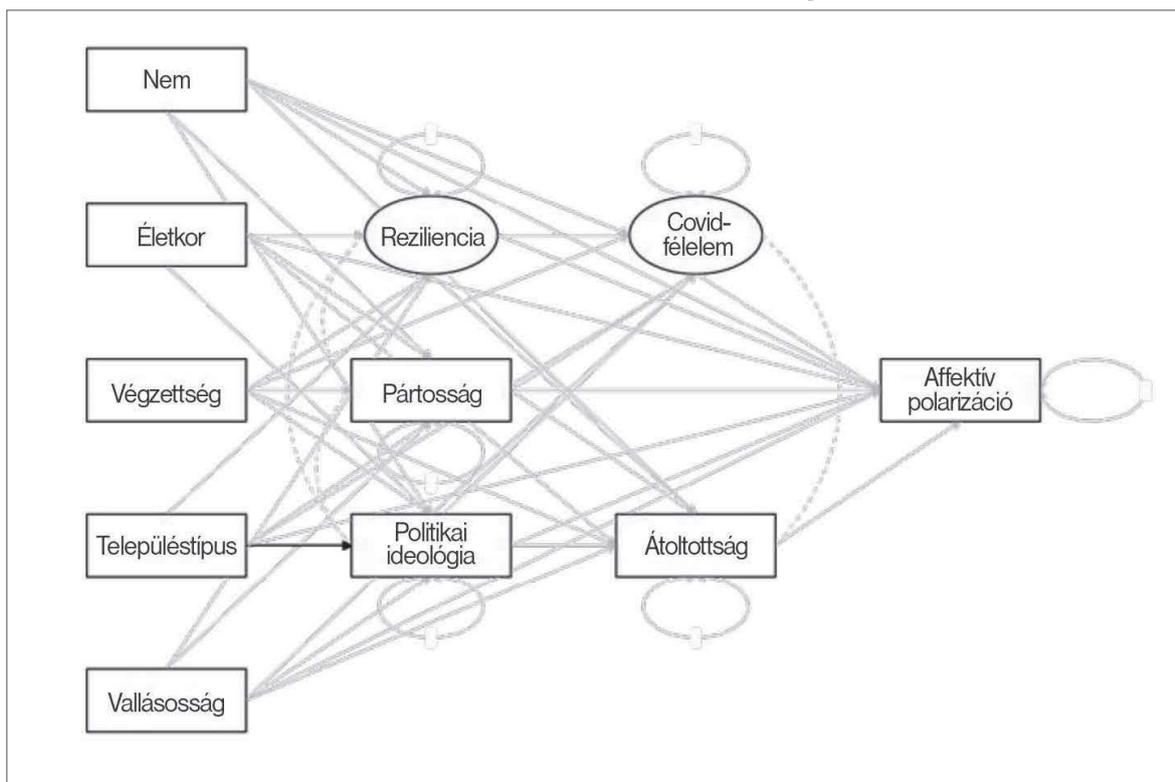
⁴⁵ Koltai 2013.

⁴⁶ A modelleket az R Iaa van Rosseel „Javaan” csomagjával illesztettük.

⁴⁷ Makay–Stefkovic 2021; Enyedi–Tardos 2018; Szabó et al. 2021.

egyaránt megjelentek. A szakirodalom alapján azt feltételeztük, hogy a „pártosság” növelheti az érzelmi polarizáció mértékét, ezért egy olyan változót vontunk be, ahol az 1 azt jelentette, hogy az egyénnek van szilárd pártpreferenciája, a 0 pedig azt, hogy nincs. Hasonló hatást vártunk az ideológiai polarizációtól, ezért egy olyan változót is bevontunk, ahol az 1-es értékhez a bal–jobboldali skálán polarizált válaszadók tartoztak, a 0-hoz pedig az ideológiailag nem polarizáltak.⁴⁸ A politikai változók „mellé” a 10 ítemes, Connor–Davidson-féle *rezilienciaskálából*⁴⁹ készült faktort vontuk be. Ezt azért tettük, mert a reziliencia jó eséllyel meghatározza a Covid19-járványra adott egyéni reakciókat, és ezen keresztül akár a politikai polarizációval is összefügghet. A reziliens egyének vélhetőleg könnyebben adaptálódtak a járványhelyzethez, amiből az is következik, hogy a témához kapcsolódó felfokozott politikai diskurzusok is kevésbé

1. ábra: Az érzelmi polarizációra illesztett SEM-modell sematikus ábrája



SAJÁT SZERKESZTÉS. MEGJEGYZÉS: UGYANEZT A MODELLT ILLESZTETTÜK A SAJÁT PÁRTRA ÉS AZ ELLENTÁBORRA VONATKOZÓ ÉRZÉSEKRE.

⁴⁸ Azokat tekintettük polarizáltaknak, akik a 0–10-es skála 0, 1, 2 vagy 8, 9, 10-es értékeit választották.

⁴⁹ Connor–Davidson 2003; Járai et al. 2015.

hatottak rájuk, mint azokra, akik kevésbé tudtak reziliensen reagálni a Covid19-járványra. Végül a járvánnyal kapcsolatban két változót vizsgáltunk: egy, a Covid19-félelem-skálából⁵⁰ készült faktort és az átoltottságot (0 = nem kapott oltást, 1 = be van oltva) vontuk be. A modellekben a politikai változók, a reziliencia és a Covid19-változók indirekt hatásait is vizsgáltuk.

Affektív polarizáció Magyarországon – az elemzés eredményei

A 2. ábrán a három függő változóra illesztett regressziós modellek béta-értékeit vizualizáltuk. Elsőként az érdeklődésünk központjában álló Covid19-változókra koncentrálunk. A koronavírustól való félelemnek nincs hatása az érzelmi polarizációra, ám erős pozitív hatása van a saját pártra és az ellentáborra vonatkozó érzésekre. Más szóval, aki erősen tart a járványtól, az nagyobb eséllyel érez pozitívan mind a saját, mind a „külső” pártok iránt.⁵¹ Az átoltottság azonban egyik változót sem befolyásolja. A várakozásainknak megfelelően növeli az érzelmi polarizáció esélyét, ha a válaszadó „pártos”, illetve ha ideológiailag polarizált, ráadásul ezen változók bétái a legmagasabbak. A pártosság és az ideológiai polarizáció a saját párt iránti pozitív érzések valószínűségét is növeli, ám az ellentábor megítélésére csak az ideológiai polarizáció hat (negatívan, ahogy azt vártuk).⁵² A stabil pártpreferencia nem függ össze a Covid19-változókkal, az ideológiai polarizáció azonban megnöveli az erős Covid-félelem valószínűségét, ami arra utal, hogy az ideológiai polarizáció a Covid-attitűdökön keresztül is hat az érzelmi polarizációra, amit a saját pártra vonatkozó

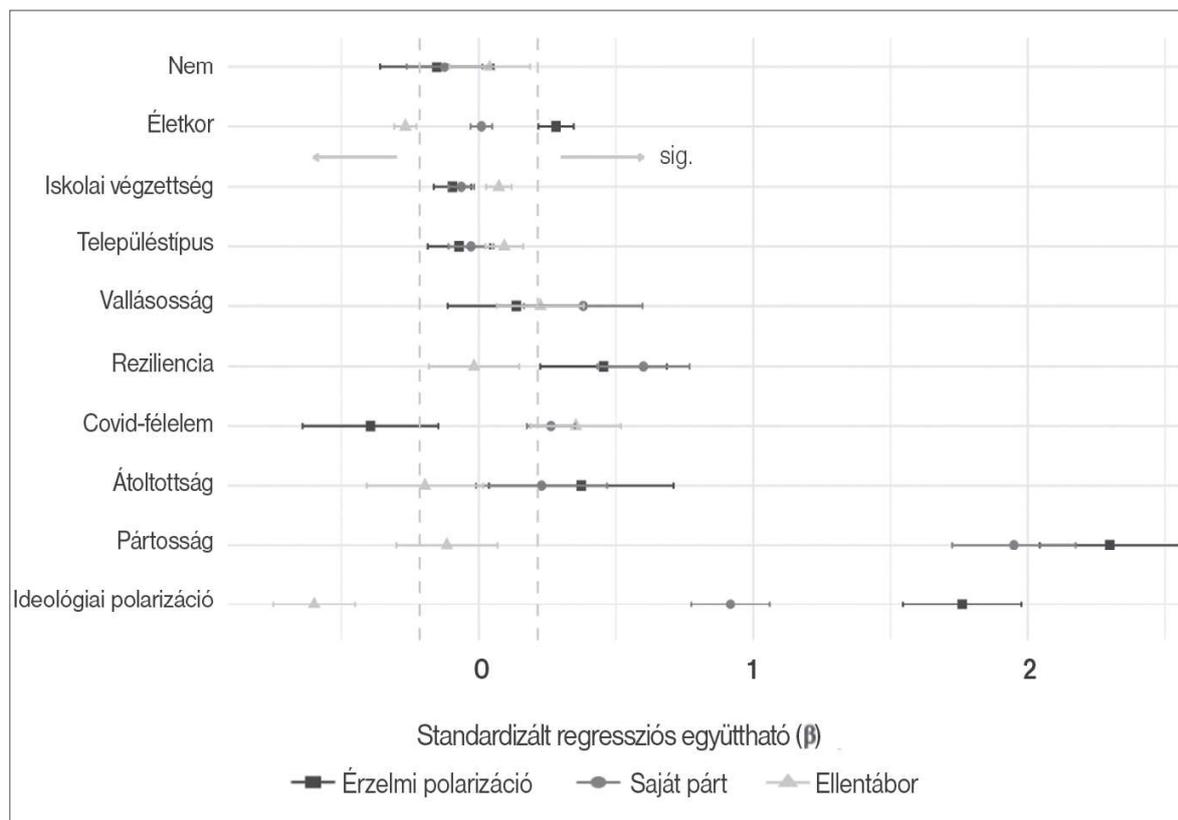
⁵⁰ Ahorsu et al. 2022.

⁵¹ Ebben az esetben tehát azt láthatjuk, illetve feltételezhetjük, hogy a válsághelyzeteknek lehet a politikával és a politikusokkal szembeni bizalomra – amennyiben az emberek tőlük várnak megoldást – gyakorolt pozitív hatása is. Ez ugyanakkor kockázatokat is rejt, ugyanis egyrészt a politikai verseny kielezettsége mellett felerősödhetnek a túlzott reményeket tápláló szekuritizációs diskurzusok (Máté-Tóth–Szilárdi 2022), másrészt a politikai nyilvánosság ilyen tendenciái kedvezhetnek a populizmusnak és adott esetben szélsőségesebb erők hatalomra kerülésének, de legalábbis politikai súlyuk növekedésének (vö. Gyórfy 2018).

⁵² Ebből arra is következtethetünk, hogy pusztán a párthoz való kötődés kevésbé bír identifikációs jelentőséggel, míg a baloldali és jobboldali jelzők, címkék már kifejezetten alkalmasnak mutatkoznak arra, hogy akár „üres jelölökként” is hivatkozzunk rájuk.

érzések becslésénél talált szignifikáns indirekt hatás is alátámaszt.⁵³ Az egyéni reziliencia enyhén növeli az érzelmi polarizációt, és határozottan növeli a saját pártra vonatkozó pozitív érzések valószínűségét (az ellentáborra vonatkozót nem).⁵⁴ Némileg meglepő módon azonban

2. ábra: A három függő változóra illesztett regressziómodellek standardizált regressziós együtthatói



⁵³ Azt feltételezhetjük, hogy azok, akik baloldaliként vagy jobboldaliként azonosítják magukat, a politika, a közéleti témák és a politikai hírek iránt is nagyobb érdeklődést tanúsítanak. Ezt a sejtést erősíti, hogy a Covid-félelem is jelentősebb, ami könnyen visszavezethető arra a jelenségre, hogy a globális médiarendszer jóformán minden korábbinál nagyobb figyelmet szentelt a koronavírus-járványnak, ezzel fokozottan ráirányítva a figyelmet (miközben a nem szakértő médiafogyasztók tömegei aligha voltak képesek eligazodni a gyakran ellentmondásosnak látszó és kétes hitelességű hírek áradatában).

⁵⁴ Az adatok alapján azt gondolhatjuk, hogy aki – saját megítélése szerint – képes felmutatni a reziliencia jeleit (képes a változásokhoz alkalmazkodni, látja a dolgok humoros oldalát, erős emberként gondol magára stb.), az viszonylag nagy valószínűséggel lesz képes olyan, stabil identitást kialakítani (politikai kérdésekhez köthetően is), ami nem feltétlenül igényli, hogy hangsúlyos ellenségek támoassák meg. Fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a használt kérdések – mivel keresztmetszeti kutatásról beszélünk – nem alkalmasak közvetlenül a reziliencia vizsgálatára, hanem csupán az annak meglétét/hiányát detektáló válaszadói önértékelésekre, vagyis a rezilienciaélményre vonatkozóan szolgálnak információval.

a reziliencia nem áll összefüggésben sem a Covid19-félelemmel, sem az átoltottsággal.

A demográfiai változók közül direkt hatása egyedül az életkornak van. Minél idősebb a válaszadó, annál valószínűbb, hogy érzelmileg polarizált, igaz, emögött nem az áll, hogy az idősek inkább kedvelnék saját pártjukat, hanem jóval nagyobb valószínűséggel táplálnak negatív érzéseket az ellentábor iránt, mint a fiatalok.⁵⁵ Nem állítjuk azonban, hogy a többi demográfiai tényező ne hatna *közvetve* a polarizációra. Például a végzettség és a vallásosság mind a politikai, mind a Covid19-változókkal összefügg. A magas végzettségűek kevésbé pártosak és kevésbé polarizáltak ideológiailag, a vallásosak viszont polarizáltabbak a baloldali–jobboldali skála mentén, mint a vallástalanok. A magas végzettségűek nagyobb eséllyel oltották be magukat a vírus ellen, igaz (vagy talán éppen az oltottság hatására), kevésbé aggódnak miatta, míg a vallásosság éppen ellenkezőleg, csökkenti az oltás és növeli a Covid19-félelem esélyét.⁵⁶ Mindezen összefüggések közvetve befolyásolhatják az érzelmi polarizációt.⁵⁷

Végül a politikai változók, a reziliencia és a Covid19-változók interakciós hatásai pontosabb megértésének érdekében – a fenti modelleken kívül – lefuttattuk ugyanezeket a modelleket interakciós hatásokkal kiegészítve.⁵⁸ Ezekből egyrészt kiderült, hogy a Covid-félelemnek azért nincs szignifikáns hatása az érzelmi polarizációra, mert az a pártos és a párt nélküli, valamint az ideológiailag polarizált és a nem polarizált egyéneknél ellentétes hatást fejt ki (lásd 3. ábra). A Covid-félelem egyértelmű-

⁵⁵ Adekvát magyarázatát adhatja mindennek, hogy az idősebbeknél nem kizárólag a politikai emlékezet nyúlik vissza régebbi időszakokra, de a rendszerváltást megelőző történelmi események is – érzelmi összetevőktől egyáltalán nem mentes – lenyomatot hagytak a családi történeteken, személyes beállítódásokon egyes politikai közösségek, ideológiák vonatkozásában. Így válhat a jobb- és baloldali jelző napjainkban egyre inkább „üres jelölővé”, ami eszmerendszerek tartalmához mind kevésbé kötődik ugyan, de megőrzi identifikációs jelentőségét. A kommunista korszak vonatkozásában például elmondható, hogy minél idősebb valaki, annál inkább úgy gondolja, hogy fontos emlékezni az adott korszakra, míg a fiatalabban inkább elfelejtenék azt (Bauer et al. 2021).

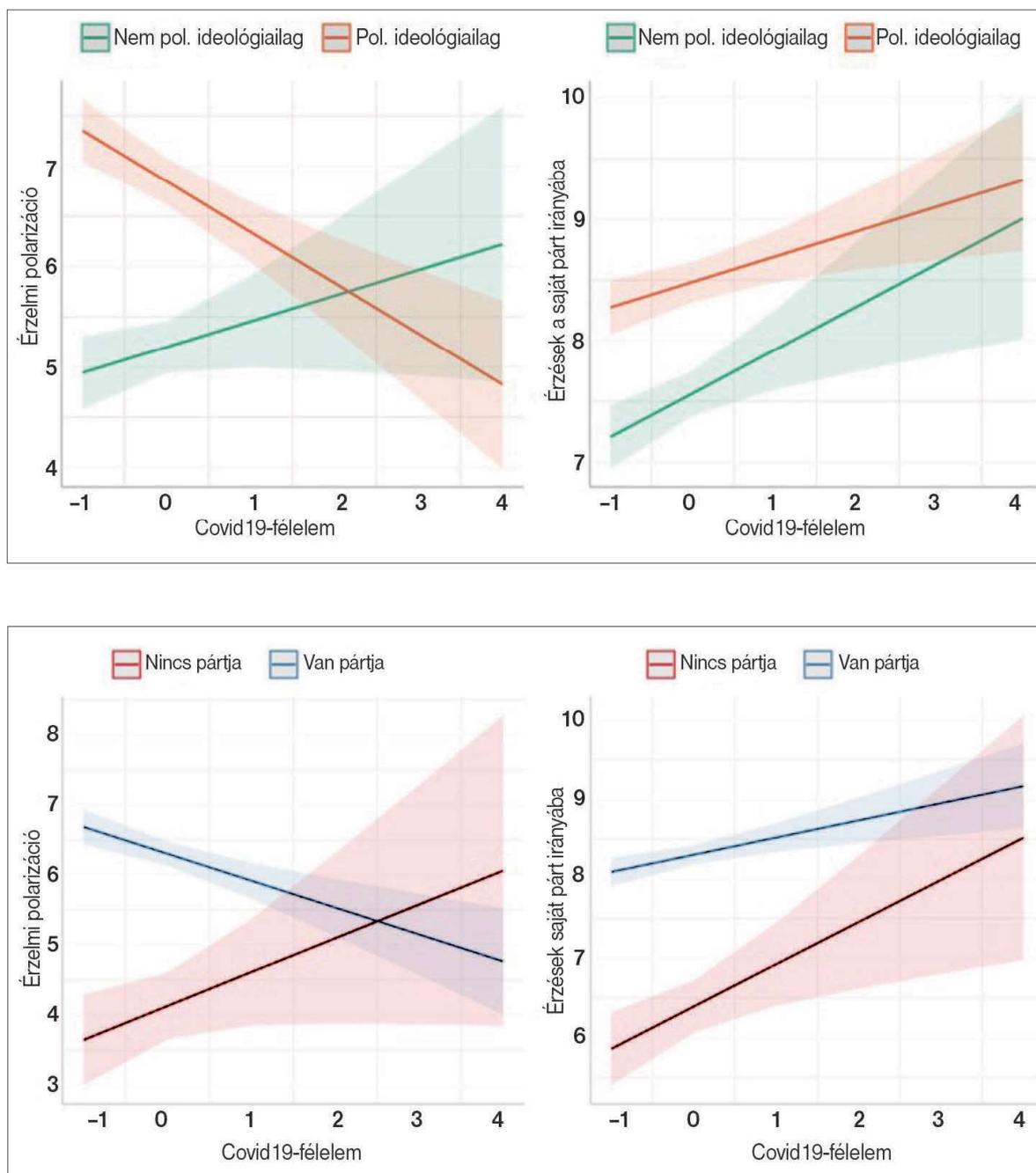
⁵⁶ A vallásos (főként a keresztény) tanítások végeredményben sok vallásos ember szemében mintegy az orvostudomány alternatíváiként jelennek meg – leegyszerűsítve azt is mondhatjuk, hogy a hitében erős, Istenben bízó ember kevésbé érzi szükségét, hogy egészsége védelméről saját döntése nyomán, védőoltással gondoskodjon (Garcia-Yap 2021). Érdekes ugyanakkor, hogy ez a típusú bizalom – a jelek szerint – csak a döntési szituációra terjed ki, mint hezitálás vagy elutasítás, de nem véd a mulasztásból adódó kockázatvállalással együtt járó félelemtől.

⁵⁷ Ezen indirekt hatások vizsgálatára jelen elemzésben nem térünk ki.

⁵⁸ Csak a „pártosság”, az ideológiai polarizáció, a reziliencia és a Covid-félelem között vizsgáltunk interakciós hatásokat, mivel az átoltottság nem tűnt fontosnak.

en felerősítette az érzelmi polarizációt azok körében, akiknek nem volt egyértelmű pártpreferenciája, vagy nem mondták egyértelműen magukat bal- vagy jobboldalinak, míg a pártos vagy ideológiailag polarizált egyéneknél csökkentette az affektív polarizációt. Hasonló látszik a saját párt iránti érzéseknél. A Covid19-félelem különösen azoknál erősítette fel a

3. ábra: A Covid-félelem, a pártosság és az ideológiai polarizáció interakciós hatásai az érzelmi polarizáció és a saját párt iránti érzések becslésében



saját pártra vonatkozó pozitív érzéseket, akiknek nincs saját pártjuk (de többnyire van olyan párt, amivel szimpatizálnak), vagy nem polarizáltak ideológiailag.⁵⁹ A reziliencia kapcsán nem találtunk ilyen kereszthatást.

Összegzés és következtetések

Tanulmányunk azt vizsgálta, hogy milyen tényezők erősítik, illetve gyengítik az érzelmi alapú politikai polarizációt a koronavírus-járvány idején Magyarországon. Kutatási eredményeink azt mutatják, hogy a koronavírusra adott egyéni reakciók komplex módon hatottak a választókra. A koronavírus veszélyként megélő, ám stabil politikai preferenciákkal és attitűdökkel rendelkező egyéneknek erősödött a saját pártjukhoz való, affektív alapú kötődése, viszont nem látják negatívabban az ellentábort (sőt). Ez arra utal, hogy a koronavírus okozta sok egyrészt megerősítette a már meglévő kötődéseket, vélhetőleg a biztonság, a status quo igénye miatt, és nem távolította el a pártos egyéneket még inkább egymástól, aminek a szolidaritás erősödése lehet a magyarázata. Ugyanakkor a pártokhoz és ideológiákhoz kevésbé kötődő, bizonytalan, apolitikus egyének vírustól való félelme közelebb hozta őket a „kedvenc” pártjukhoz és növelte politikai polarizáltságukat. Elképzelhető, hogy ezekre az egyénekre úgy hatott a válság, hogy politikailag aktivizálódtak, a koronavírus kontextusában könnyebben vettek fel politikai pozíciókat és helyezkedtek szembe más pozíciókkal. Életszerűnek tűnik azt feltételezni, hogy a járványhelyzet azon széles tömegeknek is átformálta a mindennapjaikat, akiket egyébként közvetlenül nem érintett a járvány, és/vagy azokat is, akik a közéleti nyilvánosság kérdéseit rendszerint messzire elkerülik. Az újonnan adódó élethelyzetben az alkalmazkodás és feszültségoldás adekvát terepeként jelenhetett meg számukra a politika világa, ami maga is erőteljesen „rátelepedett” a koronavírusról szóló diskurzusokra, de legalábbis alakította azokat. Mint – ilyen értelemben – „új belépők” az adott szituációban érthető módon eleve érzelmi alapon közelítettek a járvánnyal, illetőleg annak kezelésével kapcsolatban megszólaló vagy akár csak

⁵⁹ Esetükben azt feltételezhetjük, hogy kifejezetten az életmódra jelentős hatást kifejtő, relatíve drasztikus változásokat okozó járványhelyzet, maga a változás bírt olyan erővel, hogy – addigi gyakorlataiktól eltérő módon – olyan területeken is támaszokat keressenek, ahol eladdig nem alakítottak ki stabil attitűdöket.

(bűnbakként/megmentőként) megjelenő, megnevezhető politikusokhoz, politikai formációkhoz. Mindazonáltal további kutatások szükségesek az eredményeink pontosabb megértéséhez.

Az érzelmi politikai polarizáció viszonylag kevésbé vezethető vissza alapvető szociodemográfiai ismérvekre. A nem, az iskolai végzettség, a településtípus és az életkor közül egyedül utóbbi viszonylag nagyobb jelentőségű, amennyiben az idősebbekre jellemző, hogy nemcsak pártkötődéseik erősebbek, de a politikai alternatívák elutasítása is számottevő körökben. Ez a – magától értetődően hosszabb időtávra visszanyúló – közéleti emlékezet mellett történelmi sérelmekből is táplálkozhat. Az *ideológiai polarizáltságra* (vagyis arra, hogy valaki vállaltan jobboldalinak, illetve baloldalinak tartja magát, vagy sem) vonatkozó adatok tovább erősítik azt a képet, miszerint az éles, érületi színezetű szembenállással együtt járó megosztottság alapvetően 20. századi örökség, eszmerendszerekből derivált, egyre kevésbé tartalmi, ugyanakkor mégis identifikációs jelentőségű önmeghatározások eredője.

A politikai polarizáció ugyanakkor nem kizárólag „megkövült”, régi, adott esetben a politikai szocializáció során kulturálisan átörökített viszonyulásokból, családi hagyományokból táplálkozhat – ugyanúgy befolyásolhatják aktuális események, illetve a politikum aktorainak azokra adott válaszai, az általuk kidolgozott narratívák. Mint láttuk, a politikailag kevésbé integrált csoportok polarizáltságát könnyen alakíthatják az aktuális kihívásokra adott válaszok.

Irodalom

Ahorsu, Daniel Kwasi – Lin, Chung-Ying – Imani, Vida – Saffari, Mohsen – Griffiths, Mark D. – Pakpour, Amir H. 2022: The Fear of COVID-19 Scale: Development and Initial Validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20. évfolyam, 3, 1537–1545. <https://doi.org/10.1007%2Fs11469-020-00270-8>

Bauer Béla – László Tamás – Máthé Áron – Megyery Gerda – Vandróczyki Viktor 2021: *A kommunista diktatúra emlékezete a magyar társadalomban*. Budapest, Századvég Kiadó.

Connor, Kathryn M. – Davidson, Jonathan R. T. 2003: Development of a new resilience scale: the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depress Anxiety*, 18. évfolyam, 2, 76–82. <https://doi.org/10.1002/da.10113>

Druckman, James N. – Klar, Samara – Krupnikov, Yanna – Levendusky, Matthew – Ryan, John B. 2020: Affective polarization, local contexts and public opinion in America. *Nature Human Behaviour*, 5. évfolyam, 1, 28–38. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-01012-5> 10.1038/s41562-020-01012-5

Enyedi Zsolt – Tardos Róbert 2018: A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In Böcskei Balázs (szerk.): *Várákosok és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TK Politikatudományi Intézet, 43–75.

Farkas Xénia 2022: Vizualitás és érzelemszabályozási ajánlatok a Covid19-járvány első és második szakaszában. In Szabó Gabriella (szerk.) 2022: *Érzelmek és járványpolitizálás. Politikai érzelemmenedzserek és érzelemszabályozási ajánlataik Magyarországon a Covid19-pandémia idején*. Budapest, ELKH Társadalomtudományi Kutatóközpont, 56–81.

Feischmidt Margit 2021: Segítség és felelősség: a társadalmi szolidaritás formái, motivációi és vágyott hatásai a Covid19-járvány idején. *Regio*, 29. évfolyam, 2: 73–104.

Garcia, Louiegi L. – Yap, John Frederic C. 2021: The role of religiosity in COVID-19 vaccine hesitancy. *Journal of Public Health*, 43. évfolyam, 3, 529–530. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdab192>

Gidron, Noam – Adams, James – Horne, Will 2019: Toward a Comparative Research Agenda on Affective Polarization in Mass Publics. *APSA Comparative Politics Newsletter*, 29. évfolyam, 2, 30–36.

Grajczjár István – Pauló Edit 2021: Szolidaritás járvány idején. *Szociológiai Szemle*, 31(2): 62–84.

Győrffy Dóra 2018: Válságkezelés és populizmus: a korlátozott állam szerepe. In Halm Tamás – Hurta Hilda – Koller Boglárka (szerk.): *Gazdasági, politikai és társadalmi kihívások a 21. században. Ünnepi kötet a 65 éves Halmai Péter tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 325–336.

Harteveld, Eelco 2021: Ticking all the boxes? A comparative study of social sorting and affective polarization. *Electoral Studies*, 72. évfolyam, 102337. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2021.102337> 10.1016/j.electstud.2021.102337

Ipsos 2021: *Global Trustworthiness Index 2021*. <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2021-10/Global-trustworthiness-index-2021-ipsos.pdf> (Letöltve: 2022. 09. 01.)

Iyengar, Shanto – Lelkes, Yphtach – Levendusky, Matthew – Malhotra, Neil – Westwood, Sean J. 2019: The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States. *Annual Review of Political Science*, 22. évfolyam, 129–146. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051117-073034>

Járai Róbert – Vajda Dóra – Hargitai Rita – Nagy László – Csókási Krisztina – Kiss Enikő Csilla 2015: A Connor–Davidson reziliencia kérdőív 10 itemes változatának jellemzői. *Alkalmazott Pszichológia*, 15. évfolyam, 1, 129–136. <https://doi.org/10.17627/alkpszich.2015.1.129>

Kadlót Tibor 2016: *Az Y-generáció politikai értékrendje Magyarországon és a régióban*. Budapest, Policy Solutions. https://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzes/242/y_generacio_politikai_ertekrend.pdf (Letöltve: 2022. 09. 01.)

Kiss Balázs 2022: Ellenzéki érzelmek – érzelmes ellenzék. In Szabó Gabriella (szerk.) 2022: *Érzelmek és járványpolitizálás. Politikai érzelemmenedzserek és érzelemszabályozási ajánlataik Magyarországon a Covid19-pandémia idején*. Budapest, ELKH Társadalomtudományi Kutatóközpont, 39–55.

Kollár Dávid – László Tamás 2021: Sebzett kollektív identitás – egy magyarországi felmérés tükrében. Konferencia-előadás. *SZTE–BBTE közös konferencia az SZTE alapításának 100. évfordulójára*.

Koltai Júlia 2013: A strukturális egyenletek modellezésének bemutatása egy komplex dizájnú kutatás (ISPJ) adatain keresztül. *Szociológiai Szemle*, 23. évfolyam, 2, 31–51.

Laclau, Ernesto – Mouffe, Chantal 1991: *Hegemonie und radikale Demokratie zur Dekonstruktion des Marxismus*. Wien, Passagen Verlag.

László Tamás 2021: A magyar társadalom hagyományos- és újmédia-használatának jellemzői. In Kollár Dávid – Pillók Péter (szerk.): *Értékelve. Társadalmi útikalauz stopposoknak*. Budapest, Századvég Kiadó, 193–244.

Makay Mónika – Stefkovics Ádám 2021: Mi oszt meg minket? Politikai törésvonalak vizsgálata Magyarországon. In Barthel-Rúzsza Zsolt – Fűrész Gábor – Pillók Péter – Stefkovics Ádám (szerk.): *Magyarország 2021. Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*. Budapest, Századvég Kiadó, 241–278.

Máté-Tóth András 2011: Vallásértelmezések. *Vigilia*, 76. évfolyam, 10, 731–740. https://vigilia.hu/node/Vigilia_2011_10_facsimile.pdf (Letöltve: 2017. 12. 02.)

Máté-Tóth András – Balassa Bernadett 2022: A traumatizált társadalmi tudat dimenziói. *Szociológiai Szemle*, 32. évfolyam, 2, 57–77. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.2.3>

Máté-Tóth András – Szilárdi Réka 2022: Szekuritizáció és válás Kelet-Közép-Európában. *Regio*, 30. évfolyam, 1, 26–43. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i1.26>

Mi Hazánk 2022: *Virradat program Magyarország felvirágoztatására. A Mi Hazánk Mozgalom országgyűlési választási programja*.

Patkós Veronika 2017a: *A pártos polarizáció okai és hatásai az európai demokráciákban*. Doktori (PhD-) értekezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskola.

Patkós Veronika 2017b: Politikai polarizáció és gazdasági sikertelenség az európai demokráciákban. *Politikatudományi Szemle*, 26. évfolyam, 4, 29–52.

Patkós Veronika 2019: *Szekértáborharc: Eredmények a politikai megosztottság okairól és következményeiről*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiválósági Kutatóhely Politikatudományi Kutatóintézete – Napvilág Kiadó.

Policy Solutions 2022: *Széttartó világok. Polarizáció a magyar társadalomban a 2022-es választások után*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung – Policy Solutions.

Reiljan, Andres 2020: 'Fear and loathing across party lines' (also) in Europe: Affective polarisation in European party systems. *European Journal of Political Research*, 59. évfolyam, 2, 376–396.

Rogowski, Jon C. – Sutherland, Joseph L. 2015: How Ideology Fuels Affective Polarization. *Political Behavior*, 38. évfolyam, 2, 485–508. <https://doi.org/10.1007/s11109-015-9323-7>

Szabó Andrea – Oross Dániel – Papházi Viktor – Pokornyi Zsanett – Sebestyén Annamária 2021: *A magyar társadalom politikai értékei, identitásmintázatai, 2020. A magyar társadalom politikai percepciója, értékrendszere, politikai gondolkodásmódja és részvétele 2020 decemberében*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet – Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely – Eötvös Loránd Kutatási Hálózat.

Szabó Gabriella – Kiss Balázs 2022: *Érzelmek, érzelemszabályozási ajánlatok és érzelemmenedzserek*. In Szabó Gabriella (szerk.) 2022: *Érzelmek és járványpolitizálás. Politikai érzelemmenedzserek és érzelemszabályozási ajánlataik Magyarországon a Covid19-pandémia idején*. Budapest, ELKH Társadalomtudományi Kutatóközpont, 7–22.

Szabó Lilla Petronella – Farkas Xénia 2022: „Küzdelem a vírus ellen” – Orbán Viktor érzelemszabályozási ajánlatai a koronavírus-járvány első és második hullámában. In Szabó Gabriella (szerk.) 2022: *Érzelmek és járványpolitizálás. Politikai érzelemmenedzserek és érzelemszabályozási ajánlataik Magyarországon a Covid19-pandémia idején*. Budapest, ELKH Társadalomtudományi Kutatóközpont, 23–38.

Wagner, Markus 2021: Affective polarization in multiparty systems. *Electoral Studies*, 102199. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102199>

Ward, Dalston G. – Tavits, Margit 2019: How partisan affect shapes citizens' perception of the political world. *Electoral Studies*, 60. évfolyam, 102045. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2019.04.009>

Westwood, Sean J. – Iyengar, Shanto – Walgrave, Stefaan – Leonisio, Rafael – Miller, Luis – Strijbis, Oliver 2018: The tie that divides: Cross-national evidence of the primacy of partyism. *European Journal of Political Research*, 57. évfolyam, 2, 333–354. [doi:10.1111/1475-6765.12228](https://doi.org/10.1111/1475-6765.12228)

